

Антоніна БОЙЧУК

*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5401-8343>

Електронна пошта: acsmobile@dspu.edu.ua

Святослав НІКОЛАЄВ

*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0043-0122>

Електронна пошта: ascania.sv@gmail.com

**СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА
У ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ
(рецензія*)**

* Монографія: Віднянський, С., Мартинов, А. (2023). Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. Київ: Інститут історії України НАН України, 264 с.

У 2023 р. побачила світ монографія відомих українських істориків-міжнародників Степана Віднянського¹⁰ та Андрія Мартинова¹¹, у якій проаналізовано динаміку змін політики європейських, північно- та південноамериканських, азійських та африканських країн щодо росій-

¹⁰ Завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України. Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України. Заслужений діяч науки і техніки України. Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки.

¹¹ Провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України. Доктор історичних наук, професор.

сько-української війни у 2014–2023 рр. Зазначені вчені є знаними в Україні дослідниками історії міжнародних відносин, дипломатії і глобалізаційних процесів.

Рецензована книга складається зі вступу, 11 розділів та висновків. Передмову до неї написав директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України Валерій Смолій. Відомий вчений справедливо вказав на найбільш екстремальний розлам глобального світоустрою, у самому епіцентрі якого опинилася Україна. Він також зазначив, що у світлі української історії сучасна повномасштабна війна з росією не є несподіваним явищем, позаяк відображає багатовіковий імперський синдром російського суспільства, який воно плекало і упродовж пострадянської доби. А от

для Європи і всього колективного Заходу повномасштабна російсько-українська війна стала відкриттям, підвівши ризику під десятиліттями побудови, здавалося б, непорушних засад, принципів і нормативів мирного співіснування (с. 5).

У вступі С. Віднянський та А. Мартинов передусім наголосили на глобальному характері російсько-української війни. При цьому послалися на думку віце-президентки США Камали Гарріс і прем'єр-міністра Великої Британії Ріші Сунака, котрі назвали війну путіна в Україні глобальною як з погляду її впливу на продовольчу та енергетичну безпеку, так і з точки зору її наслідків для визнаних міжнародних норм, таких як суверенітет (с. 8). Водночас автори наголосили на тривалості війни, адже російська федерація ще у лютому 2014 р. вторглася на територію суверенної держави – України, і як тоталітарна держава-терорист почала фактичну глобальну «гібридну війну» проти Європи і всього демократичного світу, елементарних прав людини, усіх міжнародних правил співіснування у Європі та світі (с. 8).

У першому розділі «Війна як соціально-історичний феномен: огляд сучасних історіографічних підходів» історики вказали на наявність десятків тисяч праць, присвячених осмисленню історії, філософії, соціального змісту війн. Попри наявність багатьох розроблених класифікацій війн, вчені вважають недостатнім систематичне та компаративістське вивчення такого ключового соціального феномену, яким є всесвітня історія війн. Причому, на їхню думку, одним із основних недоліків існуючих концептуальних моделей вивчення війн є лінійний підхід до їхнього осмислення. У кращому випадку, він придатний лише для того, аби виводити причини пізніших війн, виходячи із наслідків минулих. Натомість циклічний підхід до соціально-історичного аналізу війн дає значно ширше епістеміологічне поле досліджень (с. 19–20). С. Віднянський та А. Мартинов згадали значну кількість теоретичних праць, присвячених феномену війни: від Сунь Цзи до Карла фон Клаузевіца. Однак більшість опрацьованих ними студій присвячені теорії влади, історії міжнародних відносин, а також історії окремих держав, зокрема і росії. Серед них праці Тімоті Снайдера (Timothy Snyder), Бориса Рейтшустера (Boris Reitschuster), Гернота Ерлера (Gernot Erler), Томаса Фасбендера (Thomas Fasbender), Клауса Легеві (Claus Leggewie), Едварда Лукаса (Edward Lucas), Марсель ван Херпен (Marcel H.

Van Herpen), а також низки українських політологів, соціологів, істориків.

У цьому розділі автори вдалися до футуристичних передбачень, наголосивши, що трансформація України після війни з росією означатиме завершення переходу до постмодерної багатопольярної системи міжнародних відносин. Періоду модерну властивим був блоковий підхід до забезпечення безпеки. Постмодерна система міжнародної безпеки вибудовується на основі поєднання ієрархічних і мережевих характеристик міжнародної системи. Ця багатополосна система міжнародних відносин складатиметься із кількох ієрархічних структур.

Другий розділ книги присвячено політиці Європейського Союзу (ЄС) щодо війни росії проти України, а також ставленню європейського суспільства та відомих інтелектуалів до війни. Автори багато уваги приділяють відносинам України і ЄС, виділивши п'ять етапів їхньої історії від 1991 р. Причому, останній, п'ятий етап припадає саме на період після Революції Гідності в Україні та усієї російсько-української війни від 2014 р. (с. 39–40). Дослідники акцентували на підписанні Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014), самітах «Україна-ЄС» від 2015 до 2020 рр., безвізовому режимі для українців. Однією із кульмінаційних подій у цих відносинах історики називають ухвалення Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», прийнятого у листопаді 2018 р. і підписаного у лютому 2019 р. (с. 45).

Детально автори описують відносини ЄС і України в умовах повномасштабної війни, візити до Києва європейських лідерів Урсули фон дер Ляйен, Жозепа Борреля, Шарля Мішеля. Розкрито політичні кроки української влади щодо вступу до ЄС. Автори наголосили на тому, що під час війни ЄС пішов назустріч Україні, надав колосальну фінансову допомогу, скасував усі квоти та мита на українську продукцію. Відзначено й те, що 71 % європейців вважають Україну частиною європейської родини і майже у всіх країнах-членах Європейського Союзу більшість підтримує вступ України до ЄС (с. 51–53). Водночас у монографії названо основні проблеми для української євроінтеграції (політико-законодавча, професійно-кадрова, брак політичної волі) (с. 73), а також описано масштаби російської пропаганди у Європі (с. 82–83).

Особливості підтримки України з боку Великої Британії, Італії, Іберійських держав, Німеччини, Франції, Скандинавських країн розкрито у третьому розділі. С. Віднянський та А. Мартінов розкривають позиції цих країн щодо війни в Україні, окупації Криму, реакції на російську гібридну війну проти Європи. Наголошено, наприклад, що після збиття російськими окупаційними військами 17 липня 2014 р. пасажирського «Боїнга» Британія мотивувала ЄС запровадити систему санкцій проти росії. На основі повідомлень у ЗМІ, розкрито відносини з Великою Британією у 2022–2023 рр., офіційні візити Бориса Джонсона, телефонні розмови з Ліз Трасс і Ріші Сунаком, надання Україні фінансової, гуманітарної та військово-технічної допомоги (с. 85–90).

Щодо Іберійських держав (Іспанія та Португалія), автори зауважили, що помітний вплив на їхню позицію щодо російсько-української війни має українська діаспора. Причому солідарність Іспанії і Португалії з Україною зберігається попри внутрішньополітичну кон'юнктуру у цих державах (с. 90). Історики відзначають, що досить несподіваною для кремля стала проукраїнська позиція Італії, яка приєдналася до санкцій Євросоюзу проти росії за її агресію проти України, а прем'єр-міністр Джорджія Мелоні послідовно підтримує нашу країну (с. 92–94).

Автори книги розкрили ставлення Німеччини до війни в Україні. Наголошено, що канцлер Олаф Шольц і міністр закордонних справ Анналена Бербок докладали максимум зусиль, аби запобігти війні. Але, попри «особливі» німецько-російські відносини, росія не дослухалася до німецьких аргументів. Історики зауважили, що у німецькому суспільстві, просякнутому ідеалами пацифізму, існують страхи ескалації російсько-української війни та її виходу на ширші рубежі. Попри це, у Бундестазі залишається відносно стабільною ідея підтримки України (с. 95). Українські дослідники згадали і про арешти в Німеччині у грудні 2022 р. 25 змовників, які планували штурм Бундестагу та здійснення державного перевороту у ФРН. У книзі зроблено натяк на російський слід у цій історії, оскільки Москва завжди підтримувала німецькі ультраліві та ультраправі сили (с. 96).

У монографії йдеться і про бажання росії внести розкол між Німеччиною і Францією (с. 98). Відтак розкрито ставлення Франції до війни в Україні, роль президента Емануеля Макрона у просуванні мирного процесу у 2019 р., а також показано підтримку французами українців

у війні з 2022 р. Коротко висвітлено розкол в інтелектуальному французькому середовищі щодо інтерпретації причин, перебігу та наслідків російсько-української війни (с. 99–102).

У розділі 4 «Позиція сусідніх з Україною держав-членів ЄС щодо російсько-української війни» йдеться про відносини Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії, Чехії з нашою країною. Автори книги зауважили, що з Польщею існують суперечки довкола спільної трагічної історії, з Угорщиною та Румунією – через права їхніх етнічних спільнот в Україні. Часто за цими перешкодами видніється російське намагання «зіштовхнути сусідів лобами» (с. 108). Багато уваги історики приділили Польщі, що зробила вагомий внесок у формування і зміцнення міжнародної коаліції на підтримку України (с. 109–116). Зокрема, автори зауважили, що польська підтримка українців та України наприкінці 2022 р. становила майже 9 млрд доларів США (40 мільярдів польських злотих), з них майже 2 млрд доларів – військова допомога, що включала передачу Україні понад 240 танків Т-72, близько 100 бронетранспортерів, а також самохідної артилерії, реактивних систем залпового вогню, зенітно-ракетних комплексів тощо (с. 114).

Деяко більше уваги С. Віднянський та А. Мартінов приділили Угорщині (с. 116–127). На їхню думку, політика прем'єр-міністра Віктора Орбана, який очолює угорський уряд з 2010 р., дедалі виразніше свідчить про демонстративне протиставлення угорської суб'єктності європейській солідарності. За умов російської агресії проти України В. Орбан намагається зберегти нормальні відносини з путіним, а його зближення з росією, критика санкцій і опортунізм у просуванні економічних інтересів рф в Угорщині створює проблеми й підриває європейську єдність (с. 117). З іншого боку, автори побачили певну еволюцію ставлення угорської влади до російсько-української війни, навівши заяви президентки Угорщини Каталін Новак (березень 2023 р.) про «мирний план, який не тягне за собою перемоги для росії» та слова міністра закордонних справ Угорщини Петера Сійярто, який уточнив, що заклик Будапешта зупинити вогонь в Україні та почати мирні переговори не означає, що «росії відійдуть усі українські території, які вона зараз контролює» (с. 124).

Окреслено у книзі й допомогу Україні з боку Румунії, Словаччини, Чехії й водночас показано складні політичні процеси у цих країнах. Особливо позитивно автори відгукуються про пози-

цію президентки Словаччини Зузани Чапутової (с. 135–136). На час виходу книги, ще не було відомо про прихід до влади у Словаччині нового уряду на чолі з проросійськи налаштованим політиком Робертом Фіцо.

Підтримку і допомогу країн Балтії Україні у її спротиві російській агресії висвітлено у п'ятому розділі. Історики зауважили, що позиція Естонії, Латвії, Литви щодо російсько-української війни визначається їхнім історичним досвідом співіснування з агресивною російською імперією у її різних іпостасях. Тому естонці, латиші, литовці добре розуміють аналогічний травматичний досвід українців. Описавши допомогу з боку країн Балтії, автори книги помітили унікальну ситуацію, коли національні інтереси цих держав повністю гармонізуються з демократичними цінностями, які країни Балтії захищають разом з іншими країнами ЄС і НАТО та спільно з Україною (с. 148–151). У цьому ж розділі дослідники, мабуть з метою протиставлення, коротко розкрили зміст «нейтральної» політики Австрії, Швейцарії, Болгарії, Сербії, кавказьких і центрально-азійських країн.

Шостий розділ книги присвячено активній політиці США і Канади щодо війни Росії проти України. С. Віднянський та А. Мартинов порівнюють політику адміністрації президентів США Барака Обами, Дональда Трампа та Джо Байдена. Вони критично поставилися до невдалої спроби «перезавантаження» американсько-російських відносин з боку Б. Обами, віддали належне Д. Трампу за надання Україні протитанкових систем «Джавелін» і нарешті дуже деталізовано розкрили допомогу США після початку повномасштабної війни. Згадано відео-звернення Президента України Володимира Зеленського до обох палат Конгресу США (16 березня 2022 р.), візит до США прем'єр-міністра України Дениса Шмигала (21–22 квітня 2022 р.), офіційний візит В. Зеленського до США (21 грудня 2022 р.) тощо. Відзначено колосальні обсяги фінансової та військової допомоги з боку США. Авторі пишуть і про закон США про військовий ленд-ліз для України, який набув чинності 1 жовтня 2022 р. (с. 174), але, на жаль, не дають йому належної оцінки, не роблять спроб пояснити, чому Україна ним не скористалася.

Специфіка «нейтралітету» Молдови, Туреччини, арабських країн та Ізраїлю висвітлено у сьомому розділі. Зокрема, автори наголошують на авторитарній спорідненості російського і турецького режимів, що сприяє розвитку

«Realpolitik», зокрема поділу сфер впливу між Анкарою і Москвою. Відзначено, що Туреччина засудила російську окупацію Криму та надавала підтримку кримським татарам, негативно поставилася до введення російських окупаційних військ у Сирію. Проте на тлі боїв за Київ Туреччина не приєдналася до західних санкцій проти Росії, намагалася грати роль посередника у мирних переговорах між воюючими сторонами. Зауважено, що 28 вересня 2022 р. Президент України В. Зеленський у телефонній розмові з президентом Р. Ердоганом подякував Туреччині за невизнання результатів так званих референдумів на окупованих територіях України (с. 189).

У розділі 8 «Китай, Індія, Японія, Іран, Аргентина, Бразилія, Північно-Африканська Республіка: між «нейтралітетом» і колаборацією» особливу увагу викликає характеристика позиції Китаю. Авторі вважають, що Росія повідомила Китай про свої наміри повномасштабної війни проти України, подавала це як експеримент, репетицію та випробування Заходу на готовність захищати не тільки Україну, а й Тайвань (с. 194). Китай чітко не засудив пряму російську збройну агресію проти України. На думку українських істориків, КНР, оцінюючи російсько-українську війну, проводить традиційну політику реалізації винятково китайських інтересів під риториною перманентної «боротьби за мир». Водночас, Пекін враховував перспективи послаблення Росії й перетворення її на залежні від Китаю території на зразок стану, в якому Китай перебував у XIX – на початку XX ст. (с. 198).

У розділах 9, 10, 11 автори висвітлюють північноатлантичну військову допомогу Україні, змальовують кризу ОБСЄ, нові обрії європейської системи безпеки, а також ведуть мову про ООН та українську дипломатію у боротьбі за мир і міжнародну безпеку в умовах російсько-української війни. Вони роблять висновок про зміцнення НАТО (особливо зважаючи на вступ Фінляндії і Швеції), про те, що ОБСЄ, незважаючи на певну недосконалість, досі лишається механізмом здійснення регіональної системи безпеки у Європі. Дослідники ведуть мову про проблематику Ради Безпеки ООН і необхідність реформування організації, про її неспроможність вирішити російсько-український конфлікт (с. 237). На їхню думку, нині ця організація опинилася, по суті, в ситуації Ліги Націй напередодні Другої світової війни: міжнародне право дискредитується вибірковістю його застосування, а світова громадська думка стає об'єктом маніпуляцій (с. 231).

Загалом позитивно оцінюючи рецензовану монографію, відзначимо і декілька недоліків та проблемних моментів: 1) автори використали значний масив матеріалів ЗМІ, що закономірно і необхідно, проте, подекуди перетворювало науковий текст на хроніку подій; 2) описуючи зовнішню політику деяких країн (Австрії, Болгарії, Сербії, держав Кавказу та Центральної Азії, Південної Америки та ін.) щодо України, автори часто зосереджують увагу на подіях і процесах 2022–2023 рр., мало приділяючи уваги реакції держав на неконвенційну війну росії проти України 2014–2021 рр.; 3) у висновках автори публікують повністю 10 пунктів Президента В. Зеленського про припинення війни та мирний план Китаю з 12 пунктів (с. 259–260), що навряд чи доцільно у цій частині монографії; 4) книгу

варто було спорядити іменним покажчиком та окремим списком використаних джерел.

Зазначимо, водночас, що монографія С. Віднянського та А. Мартинова створює враження «недосказаності», «недорозкритості» аналізованих процесів. На це, утім, є об'єктивні причини. Вона була написана до середини 2023 р., а тому у ній висвітлено започаткування певних процесів, але, звичайно, немає продовження. Тому цю книгу потрібно розглядати як першу важливу спробу розкрити феномен російсько-української війни у вимірі міжнародних відносин. Сподіваємося, що започаткований авторами монографії, відомими дослідниками історії й практики міжнародних відносин, актуальний дослідницький напрям отримає подальший продуктивний розвиток.